

Ольга Лобова

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ЗА ЧАСІВ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ВИНИКНЕННЯ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Національна система музичного навчання пройшла вельми складний і довготривалий шлях становлення, який, незважаючи на різнобічні та ґрунтовні історико-педагогічні і мистецтвознавчі дослідження (Л. Березівська, Л. Вовк, А. Кречківський, О. Михайличенко, О. Олексюк, С. Сірополко, Ф. Титов, Л. Хлебникова, М. Ярмаченко; Н. Герасимова-Персидська, О. Зінченко, М. Грінченко, І. Огієнко, Д. Разумовський, С. Смоленський та ін.), приховує ще досить багато таємниць. За свідченням О. Олексюк, історично склалося, що сфера української мистецької освіти «виявилася в певній мірі віддаленою від світової науки, недостатньо відомою світовому співтовариству. В той же час вітчизняною мистецькою освітою нагромаджений потенціал, який може суттєво збагатити педагогічну науку і вплинути на її розвиток» [Олексюк О.М. Розвиток фундаментальних досліджень у галузі мистецької педагогіки / О.М. Олексюк // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти: Зб. матеріалів науково-методологічного семінару. – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – С. 19–20].

Ці міркування повною мірою стосуються галузі музичного мистецтва.

Попри історичну віддаленість, доба «донаукового» визрівання ідей вітчизняної музичної педагогіки становить безумовний інтерес для сучасного педагога-музиканта, оскільки саме у часи поступового становлення музично-педагогічної думки склалися певні традиції, що і досі визначають окремі напрями розвитку музичної освіти в Україні. Виявлення провідних тенденцій, що склалися у період зародження та виникнення музичної педагогіки і відіграли важливу роль у подальшій розбудові цього феномену, є метою нашої наукової статті.

Українська музична педагогіка виросла на родючому національному ґрунті, який дав світові незрівнянно щиро й проникливу народну пісню. «Покажіть мені народ, який би мав більше пісень», – казав М. Гоголь, констатує величезну роль музики в українському повсякденні. Не буде перебільшенням твердження, що співучість і схильність до музикування є генетичною рисою українців. На користь цього свідчить і той факт, що українську мову вважають однією з найбільш співучих у світі. Постає лише питання: чи співуча мова зробила українську націю музичною, чи природна музичність народу століттями виплекала співучу мову?

Надзвичайно влучно та щиро розповів про роль пісні у житті та

становленні українського народу М. Шевченко. «Українська народна пісня – явище таке ж незвичайне, як і українська історія та український народ... це найоб'єктивніша наша історія. Хай фрагментарна, хай складена з емоцій і почуттів. Але єдине нелукаве письмо... Її творив кожен для себе, наодинці з собою, виспівував чесно крайній стан своєї душі, виспівував так, як знав, як жив, як помирав. І нема йому судді у світі. Є лише той, хто йде за ним, хто тією піснею дорослішає, мужнішає, красивішає, сприйнявши її разом з материнським молоком, повітрям і всім навколишнім світом» [Шевченко М. Єдина правда непогрішна // Найкращі пісні України / Упорядн. М. Шевченко. – К.: Демократична Україна, 1995. – С. 253–255].

Інтонації, мотиви, емоційно-образний світ автентичної народної пісні супроводжували українську дитину від народження, поступово, природно й ненав'язливо формуючи тягу й любов до музики. Національний фольклор має у своєму арсеналі насправді «золотий», безцінний фонд дитячих співаночок, забавлянок, колискових, ігрових, хороводних, жартівливих пісень, які були, є і будуть невід'ємною частиною музичної освіти. Важливість народної творчості у музичному вихованні школярів підтверджена численними роботами видатних українських педагогів, які будували власні підходи до музичної освіти школярів на традиціях української музичної етнопедагогіки.

За свідченнями фахівців, перші згадки про музичну освіту в Україні сягають періоду *Київської Русі*. Тодішня освітня система багато в чому наслідувала візантійські традиції. Так, до змісту «школи книжкового учення», заснованій 988 року князем Володимиром, був введений курс «вільних мистецтв», серед яких належне місце посідала музика (*мусікія*).

Значний візантійський вплив дослідники (Н. Герасимова-Персидська, М. Грінченко, І. Огієнко, Д. Разумовський, С. Смоленський) відзначають щодо розвитку церковної музики, національно визначена «гілка» якої почала встановлюватися на Україні у XI столітті. На провідну роль відомих, а ще більше невідомих співаків, композиторів і регентів, що працювали на культовій ниві, у створенні школи професійного хорового співу вказує А. Кречківський. «Ця школа мала міцний фундамент, що став на підґрунтя історичних традицій візантійської, грецької, болгарської хорових культур... в подальшому збагатився національними традиціями, що набули ... самобутніх рис» [Кречківський А.Ф. Нариси з історії хорового мистецтва України: Навч. посіб. для студентів музично-педагогічних факультетів вищих навч. пед. закладів / А.Ф. Кречківський. – Суми: ВВП «Мрія», 2008. – С. 10–11].

Серед перших соціально-суспільних інститутів з розповсюдження церковної музики фахівці називають Києво-Печерську Лавру, основні принципи музичного навчання якої швидко поширювалися по монастирях і церквах України. Існує низка задокументованих відомостей про існування школи співу у Києві та численних церковних і монастирських шкіл, в яких

велике значення надавалося вокально-хоровому вихованню молоді.

Становлення професійної музичної освіти фахівці пов'язують з підняттям на новий, вищий рівень системи виховання людини засобами музики. При цьому наголошується зорієнтованість музичного навчання на формування в особистості важливих норм моральної поведінки, котра «спирається як на загальнолюдські принципи моралі, що мають багатовікову традицію українського народу, так і на моральні принципи божого закону, який запроваджувався з прийняттям Київською Руссю православ'я» [Шеремет Л.П. Роль і місце музики у становленні і розвитку особистості / Л.П. Шеремет. – Суми: Мрія-1, 1995. – С. 94–95].

Суттєве значення музичному розвитку особистості приділялося в існуючих в Україні *братських школах* XVI–XVII століть. На основі вивчення архівних документів дослідники (Л. Вовк, Б. Мітюров, С. Сірополко, Ф. Титов, М. Ярмаченко) дійшли висновку, що навчання в цих закладах було засновано на демократичних і гуманістичних принципах, поєднанні східнослов'янських та західноєвропейських освітніх традицій. Неабиякого значення набувало й музичне навчання. Так, відповідно до потреб православ'я, у братських школах викладалися «сім вільних мистецтв», до яких входила музика, а також достеменно вивчався духовний спів [Вовк Л.П. Братські школи / Л.П. Вовк // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 66].

Крім культового напрямку у розвитку музичної освіти цього періоду, історики музики виділяють світський, який існував у колі князів і придворної знаті. Зазначається, що записи світської музики того часу не збереглися, але її великий вплив на формування особистості засвідчує зміст тогочасних літературних джерел, зокрема, «Слова о полку Ігореві».

Інший, суто український вектор розвитку музичного мистецтва, який мав неабиякий вплив на виховання українського народу, втілювався у творчості мандрівних музик – кобзарів, бандуристів, лірників. У спеціальних дослідженнях наведені факти значного поширення кобзарського мистецтва вже в XI столітті, про що свідчать фрески у Київській Софії. Найвизначнішим для нащадків результатом інституту кобзарства стало виникнення жанру самобутньої української думи, в якому знаходили живий відгук історія, світогляд, побут народу. У свою чергу, дума була одним з найвпливовіших факторів виховання музичної та духовної культури народу, зокрема, українського козацтва.

Добре задокументовані факти існування музик при козацьких общинах. Сурмачі розпочинали козацький похід, завжди рушаючи разом з військом на поле битви. Кожен полк мав свій оркестр; музиками пишалися, шанували і за талант, і за те, що добре володіли зброєю, мужньо витримували жорстокі бої та важкі походи. Наочним свідченням органічного зв'язку воєнного та музичного в козацьку добу є розтиражований у живопису того часу образ козака Мамає, вірні супутники якого – бандура, кінь і

шабля.

Козаки приділяли значну увагу музичній освіті, осередком якої були козацькі школи та спеціальні школи церковного співу, що стали прообразом майбутніх музичних шкіл. Про вагомість результатів музичної освіти козацької доби свідчать факти запрошень (а то і викрадень) козаків-співаків на службу до Москви. Посилаючись на архіви з бібліотеки Павла Попова, Л. Хлебникова наводить відомості про те, що силою вивезли та тримали у кайданах козацьких музик Василя Репського (1673) і Дмитра Рогачевського (1676), змушуючи грати «на комедіях, на органах і скрипках» [Хлебникова Л.О. Музыка у духовному житті українського народу / Л.О. Хлебникова // Виховання естетичної культури школярів: Навч. посібник / І.А. Зязюн, Н.Є. Миропольська, Л.О. Хлебникова та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 60].

Отже, від часів Київської Русі в Україні поступово започатковувалися основи професійної музичної освіти, яка була безпосередньо пов'язана з релігійною, світською, кобзарською та козацькою традиціями розвитку музики. Найбільш знаменною ознакою музичної культури та, відповідно, музичної освіти епохи великого національного Відродження (XVI–XVIII століття) фахівці вважають процвітання свободолюбних ідей українського народу, утвердження демократичних суспільно-політичних ідеалів.

Виникнення *музичної педагогіки* як методологічної бази музичної освіти в Україні дослідники відносять до початку XVII століття та пов'язують із створенням перших посібників з навчання церковному співу.

Одним з провідних музичних діячів цього періоду був педагог і композитор *Микола Павлович Дилецький* (бл. 1630 – бл. 1680). Визначаючи його роль у розбудові музичної освіти, фахівці (М. Боровик, Н. Герасимова-Персидська, О. Михайличенко) наголошують, що М. Дилецький узагальнив практику партесного співу та композиції, обґрунтував необхідність заміни крюкової системи запису музики нотолінійною, а з точки зору розвитку музично-освітньої діяльності став одним з перших авторів посібників з музичного навчання. Саме це означило виникнення музичної педагогіки, що почала розвиватися паралельно з класичною педагогічною наукою, започаткованою «Великою дидактикою» Я.А. Коменського. Зазначається, що така робота велась упродовж тривалого часу, але тільки у плані корисних порад і рекомендацій щодо вдосконалення загальних методичних положень навчання музики [Михайличенко О.В. Основи загальної та музичної педагогіки: теорія та історія: Навч. посібник для студентів музичних спеціальностей / О.В. Михайличенко. – Суми: Вид-во «Наука», 2004. – С. 4].

Добу XVII–XVIII століть дослідники вважають однією з найяскравіших у розвитку української професійної музики. Серед її фундаторів провідне місце посідають непересічні постаті М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, які «значно поглибили

вплив музики на формування особистості, зокрема орієнтуючись як на загальнолюдські цінності, так і на формування особистості з позицій українського менталітету» [Шеремет Л.П. Роль і місце музики у становленні і розвитку особистості / Л.П. Шеремет. – Суми: Мрія-1, 1995. – С. 101]. Наголошується, що саме з цих часів в Україні започатковується професійна музична школа як у церковному, так і в світському аспектах.

У XVIII столітті виникають перші фахові музично-освітні заклади. Одним з них стала спеціальна школа півчих, відкрита 1738 року у Глухові, яка готувала співаків, а також скрипалів, бандуристів, музикантів для хорових оркестрів. Глухівська школа працювала до 1758 (за іншими даними, до 1776) року, потім була переведена до Переяслава, а згодом – до Києва, загалом проіснувавши близько 40 років. Про якість професійної підготовки музикантів у цьому закладі свідчать широковідомі та добре задокументовані факти, що випускники школи регулярно поповнювали склад Петербурзької придворної капели. (Зазначимо, що традиція набору до капели українських хлопчиків-півчих зберігалася протягом тривалого часу. Саме з цією місією до України був відряджений капельмейстер Придворної капели М. Глінка, і саме таким чином у Петербурзі опинився, наприклад, відомий український музикант С. Гулак-Артемовський.)

Іншими спеціальними навчальними закладами, де протягом XVIII–XIX століть відбувався розвиток музично-педагогічної думки, були: «школи вокальної музики й церковного співу» на Запорозькій Січі другої половини XVIII століття; нотний клас при Харківській колегії (з 1726); створені з 1768 року при Тихорианській академії (Харківському колегіуму) додаткові класи, в яких викладали вокал та інструментальну музику; класи вокальної та інструментальної музики при Харківському казенному училищі (з 1773); музичний клас та викладання «вільних мистецтв» при Харківському університеті (з 1805); школа при Київській капелі (з 1768); Київська музична школа (з 1786); церковний хор при Київському університеті (з 1834); музична школа при соборі св. Юра (кінець XVIII – початок XIX століття), греко-католицька духовна семінарія у Львові та Львівська Ставропігія (з 30-х років XIX століття) тощо.

За оцінками вчених (З. Хижняк, Л. Вовк, О. Комаровська, Л. Масол, С. Сірополко), високого рівня музична освіта досягла у Києво-Могилянській академії. На межі XVIII–XIX століть тут була запроваджена професійна музична підготовка студентів, які в обов'язковому порядку опановували хоровий спів *a capella*, нотну грамоту, диригування, композицію та основи інструментального музикування [Комаровська О.А. Мистецька освіта / О.А. Комаровська, Л.М. Масол // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 504]. В академії музика вважалася однією з провідних дисциплін, якій надавалося не лише освітнього, а й розвивального та виховного значення.

Характерним для першої половини XIX століття дослідники визнають її розвиток у приватних помешканнях аристократії: створення хорів та оркестрів юнаків 14–18 років, музичних класів для навчання хлопчиків для «костюольного співу», приватні пансіони для виховання дітей заможних мешканців, в яких навчали гри на музичних інструментах, танцям та співу.

Впливовими осередками розвитку музично-просвітницької діяльності стають хорові та музичні товариства. Цікаво, що організатором львівського Товариства святої Цецилії (1826), яке влаштувало великі хорові концерти за участі понад 300 виконавців, був... Вольфганг Амадей Моцарт. Це дійсно так, проте йдеться не про геніального австрійського композитора, а про його сина *Франца Ксавера* (1791–1844). Він народився у Відні за 4 місяці до смерті батька, змалку захоплювався музикою, блискуче грав на фортепіано. Сподіваючись, що сина чекає музична слава, мати – Констанца Вебер – нарекла його батьківським ім'ям. Проте дива не сталося: юний Моцарт був талановитим, але не був генієм. Гучне ім'я батька лише заважало юнаку, бо шанувальники великого Амадея сподівалися побачити його повторення у сині. «Ховаючись» від тягара батьківської слави, 17-річний Франц Ксавер переїхав до Львова, що нагадував йому Відень. Тут митець прожив 30 років: був одним з кращих викладачів гри на фортепіано, заснував хор, створив близько 40 музичних творів, готувався до гастрольної поїздки Європою, вів роботу щодо популяризації музики батька [Лобова О.В. Музичне мистецтво: Підруч. для 7 кл. / О.В. Лобова – Рукопис, 2007. – С. 171].

Активний розвиток музично-просвітницької галузі в Україні позначився на загальних тенденціях розвитку педагогіки та мистецтва. Розуміння ролі музичного навчання у становленні людини простежується у поглядах провідних представників української науки та культури.

Наприклад, згідно музикознавчих досліджень (М. Боровик, М. Грицай, І. Іваньо, І. Комарова, Л. Ярославич), з музикою пов'язана значна частина життя українського філософа та поета *Григорія Сковороди* (1722–1794). Музичну освіту він здобув у Києво-Могилянській академії, де під впливом просвітницьких ідей музикознавців Г. Кониського, І. Гізеля, Т. Прокоповича, С. Тодорського склалися першооснови музично-педагогічних поглядів митця.

Витримавши конкурсний відбір, Г. Сковорода два роки співав у Санкт-Петербурзькій придворній капелі, в якій здобув ґрунтовну музичну освіту і звання «придворного уставника» (що поєднував функції диригента, вчителя співу та заспівувача у хорі). Митець грав на різних музичних інструментах: бандурі, лірі, цимбалах, сопілці, флейті, скрипці, гусях. Його композиторський спадок складають пісні, канти, псалми та інші твори.

З музикою пов'язана і просвітницька діяльність Г. Сковороди. Дослідження педагогічної спадщини філософа (Г. Гребенна, С. Литвинов, О. Мазуркевич, Ф. Науменко, С. Русова, О. Туляков та ін.) свідчать, що ос-

---

новними напрямками його музично-просвітницької діяльності були викладацька робота в Переяславському і Харківському колегіумах (використання музики на лекціях з філософії, індивідуальні уроки співу, хорові заняття у супроводі органу, додаткові заняття з музики тощо) та розвиток національної музичної культури різних верств українського народу засобами пісенної творчості.

Будучи талановитим учителем, філософ-музикант зробив суттєвий внесок у розбудову української музично-педагогічної думки. У дослідженні С. Бакай встановлено, що Г. Сковорода вперше дав визначення мети музично-педагогічного виховання як формування духовного світу особистості, пізнання й розвитку притаманних кожній людині здібностей та обдарувань для плідного використання їх у самотійному житті. Філософу належить обґрунтування провідних музично-педагогічних понять (музики як «філософії педагогіки»; українського фольклору як «тритисячолітньої печі»; філософії як «всеозброєння» і «найдосконалішої музики»), принципів музично-педагогічного виховання особистості на основі розуміння цих понять та їхньої ролі в духовному формуванні «істинної» гуманної розвиненої особистості [Бакай С.Ю. Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С. Сковороди на Слобожанщині: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.Ю. Бакай. – Х., 2004. – 20 с.].

Слід зазначити, що педагогічна та музична спадщина митця не втратила актуальності і в наші дні: його ідеї активно відроджуються на новому ґрунті, а пісні («Всякому городу нрав і права», «Ой ти, птичко жолтобоко») включені до змісту сучасних програм з музичного мистецтва.

Отже, аналіз еволюції вітчизняної музично-педагогічної думки від стародавніх часів до виникнення феномену музичної педагогіки показав, що її коріння сягає сивої давнини та має в основі напрацьовані віками ідеї народного досвіду музичного виховання. Протягом цього періоду було створено необхідний науково-теоретичний доробок для побудови та подальшого розвитку системи музичної освіти.

Розгляд ідей і напрямів народної та професійної педагогіки свідчить, що деякі з тодішніх тенденцій музичного навчання випереджали час, стаючи передвісниками сучасних підходів до процесу музичної освіти. Наприклад:

- тенденція раннього музичного виховання дітей і пріоритетності народної творчості серед його засобів;
  - розуміння ролі музичного мистецтва у вихованні естетичних і національно-патріотичних рис дитини, утвердженні свободололюбних ідей та демократичних суспільно-політичних ідеалів;
  - зорієнтованість музичного навчання на формування в особистості важливих норм моральної поведінки на засадах загальнолюдських і правослаvnих принципів;
-

- розуміння музики однією з провідних дисциплін, що має не лише освітнє, а й розвивальне та виховне значення;
- опора на музику як фактор розвитку творчого потенціалу людини, спрямованість мети музичної освіти на формування духовного світу особистості, пізнання та розвиток її здібностей і обдарувань тощо.

Таким чином відбувалося поступове становлення поглядів на музичну освіту як засіб формування не суто музичних, а різнобічних культурних якостей людини. Проте проблема формування музичної культури школяра як цілісної категорії, що визначає пріоритети освітніх завдань, сформульована не була.

Дослідження процесу становлення власне культуротворчих функцій музичної освіти школярів є предметом наших подальших наукових розвідок.